

Arvio toimintamallista: Kulttuuriluotsitoiminta - vapaaehtoinen tukena kulttuuriosallistumisessa

Kulttuuriluotsi on vapaaehtoinen, jota voi pyytää tueksi ja seuraksi kulttuurikohteisiin. Toiminnan tavoitteena on edistää kulttuurin ja taiteen sosiaalista ja taloudellista saavutettavuutta sekä tasavertaisia mahdollisuuksia kulttuurielämyksiin.

Malli on arvioitu¹ osana Sosiaalisen osallisuuden edistämisen koordinaatiohanke – Sokran ja Euroopan sosiaalirahaston TL 5 -hankkeiden Osallisuuden palaset -kehittämistyötä. Arvio on tehty Sokra-hankkeen päätoteuttaja Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa.

Kehittäjät

Jyväskylän kaupungin kulttuuripalvelut; Esiselvitys: kulttuurinen vapaaehtoistoiminta ja toiminnan koordinointi -hanke 2016-2017 (OKM); Kulttuuriluotsitoiminnan valtakunnallinen kehittämishanke 2017-2019 (OKM); Kulttuurikasvatusyksikkö TAITE, Tampereen kaupunki. Lisäksi kulttuuriluotsitoimintaa on kehitetty lukuisissa paikallisissa hankkeissa.

Yhteyshenkilö: Katri Leppisaari, Kulttuurikasvatusyksikkö TAITE, Tampereen kaupunki, katri.leppisaari@tampere.fi, <http://kansalaisareena.fi/luotsit/>

Mallin kuvaus

Kulttuuriluotsitoiminta on kulttuurin alan vapaaehtoistoimintaa, jonka tarkoituksena on edistää tasa-arvoisia mahdollisuuksia käyttää kulttuuripalveluja. Kaikki eivät voi tai halua käyttää kulttuuripalveluja ilman tukea tai seuraa. Kulttuuriluotsi vapaaehtoinen, jonka kuka tahansa täysi-ikäinen voi tilata seurakseen käynnille esimerkiksi museoon, teatteriin, konserttiin tai kirjastoon. Toiminnasta käytetään eri paikkakunnilla eri nimityksiä kuten *kulttuurikaverit*, *-ystävät*, *-väärtit*, *piristäjät*, *kulturlots tai kulturkompis*. Paikkakunnilla toiminnassa on muitakin eroja, mutta luotsaus eli jaettu käynti kohteissa on toiminnan ydinidea kaikkialla.

¹ Malli on arvioitu Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksessa kehitettyjen osallisuuden osa-alueiden ja lupaavan käytännön kriteerien näkökulmista Sokran toimesta olemassa olevaa tutkimustietoa hyödyntäen.

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Kulttuuriluotsit ”vertaisihmettelijöinä”

Kulttuuriluotsit ovat koulutettuja vapaaehtoistoimijoita. Luotsikoulutukseen sisältyy vapaaehtoistoiminnan periaatteiden lisäksi tutustuminen paikallisiin kulttuurikohteisiin, jotka ovat sitoutuneet luotsauskohteiksi. Useimmiten kohteet myöntävät kulttuuriluotseille ja heidän seurassaan liikkuville ilmaisen tai halvemman sisäänkäynnin. Luotsit eivät ole avustajia, eivätkä museo-oppaita vaan ”vertaisihmettelijöitä”. Heille ei makseta palkkioita toiminnasta, eikä heidän palveluksestaan peritä maksua. Vapaaehtoistoiminnan periaatteiden mukaisesti matkakuluja voidaan korvata tapauskohtaisesti. Vaikka toiminta perustuu vapaaehtoisuuteen, edellyttää sen järjestäminen ammatillista tukea ja nimettyä yhteys henkilöä, jonka työaika on osoitettu toiminnan koordinointiin.

Kohderyhmä

Toiminnan ”kohderyhmänä” ovat täysi-ikäiset, jotka tarvitsevat tukea tai seuraa ollakseen osallisia kulttuuripalveluista. Luotsauksen voi tilata joko itselleen tai pienelle ryhmälle. Lisäksi luotsit voivat etsiä tukea kaipaavia omista verkostoistaan. Joillakin paikkakunnilla toiminta on kohdennettu tietyille ryhmille kuten ikäihmisille tai kehitysvammaisille henkilöille. Valtakunnallisesti suurin osa palvelun käyttäjistä on ikäihmisiä. Toimintaa on markkinoitu myös ikäihmisten palveluyksiköiden henkilökunnalle, jotta he tilaisivat luotseja asiakkailleen. Luotsitoiminta on ammattilaisille yksi tapa edistää asiakkaidensa mahdollisuutta saada kulttuuripalveluista iloa ja merkitystä elämään. Ammattilaisten ymmärrys kulttuurin merkityksestä kokonaisvaltaisessa hyvinvoinnissa on keskiössä, kun toimintaa suunnataan erityistä tukea tarvitseville.

Luotsitoiminnan erilaiset muodot

Kulttuuriluotsitoimintaan voi kuulua luotsauksen lisäksi muutakin: luotsit järjestävät kaikille avoimia tilaisuuksia kulttuurilaitoksiin, vierailevat ikäihmisten palveluyksiköissä esimerkiksi museosalkkujen kanssa, suunnittelevat näyttelyitä yhdessä taidemuseoiden henkilökunnan kanssa ja tekevät avustavia tehtäviä museoiden kokoelmatyössä. Jyväskylässä kulttuuriluotsit tarjoavat vapaa-ajan vertaisneuvontaa. Tampereen lähitoreilla puolestaan järjestetään ikäihmisille suunnattua vertaisneuvontaa, jota tuetaan moniammatillisesti kulttuuri- ja sosiaalialan ammattilaisten yhteistyönä. Kulttuuriluotsitoiminta on yksi yleisötyön muoto. Vapaaehtoinen on kulttuurilaitokselle hyvä asiakas: hän sitoutuu laitoksen toimintaan ja etsii sille myös uusia kävijöitä. Monilla paikkakunnilla toimii myös vapaaehtoisia liikunta- ja ympäristöluotseja. He luotsaavat seuraa kaipaavia liikunnan tai luontoelämysten pariin.

thl

Diak

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

Kulttuuriluotsitoiminnan koordinointi

Kulttuuriluotsitoiminta alkoi Jyväskylän taidemuseosta vuonna 2006 museolehtori Sirpa Turpeisen ideana. Jyväskylästä toiminta on levinnyt jo yli 20 paikkakunnalle ympäri Suomea. Suomessa toimii yli 800 koulutettua luotsia, ja luotsauskeikkoja on tuhansia vuosittain. Yli seitsemänkymmentä prosenttia kulttuuriluotseista on yli 60-vuotiaita. Heistä useimmat ovat suhteellisen hyvin koulutettuja, melko pienituloisia naisia. Eniten luotseja ja luotsauskeikkoja on Jyväskylässä, Helsingissä, Tampereella ja Lappeenrannassa. Kaupunkien ohella luotsitoimintaa on myös maaseutumaisilla alueilla, esimerkiksi Kauhavan ja Savonlinnan seuduilla. Useimmiten toimintaa koordinoivat kunnat tai järjestöt kuten Suomen Punainen Risti tai Settlementit. Luotsauskeikkoja välittää paikkakunnilla keskitetty luotsivälitys, joka toimii joko vapaaehtoisten tai koordinaattorin voimin. Vapaaehtoiset voivat sopia keikoista luotsattavien kanssa myös itsenäisesti. Valtakunnan tasolla toimintaa kehittää kulttuuriluotsikoordinaattorien verkosto.

Kulttuuriluotsitoimintaa on arvioitu kahdessa selvityksessä, siitä on kirjoitettu yksi väitöskirja, pro gradu-tutkielma ja ammattikorkeakoulujen opinnäytteitä. Seuraava arvio perustuu näihin tutkimuksiin ja selvityksiin.

Kuinka kulttuuriluotsitoiminta edistää osallisuutta

Kulttuuriluotsitoiminta on yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen pyrkivää toimintaa. Sen tavoitteena on edistää tasavertaisia mahdollisuuksia käyttää kulttuuripalveluja ylittämällä sosiaalisia ja taloudellisia esteitä. Lisäksi se edistää hyvinvointia ja kulttuurin yleisen aseman vahvistamista etsimällä uusia kävijöitä kulttuurilaitoksille. Yleisin este kulttuuripalvelujen käytölle on käyntiseuran puute, johon luotsitoiminta tarjoaa ratkaisumallin. Sopiva seura voi olla kulttuurikäynnissä tärkeämpää kuin kohteen sisältö, mutta individualismia korostavassa yhteiskunnassa sosiaalisten kontaktien puute on yleinen ongelma. Mahdollistaessaan sosiaalisia kontakteja luotsitoiminta voi lievittää myös yksinäisyyttä, jonka on tutkimuksissa nähty olevan yhteydessä hyvin monenlaisiin sairauksiin ja muihin hyvinvoinnin ongelmiin.

Kulttuurin harrastamisella on lukuisissa tutkimuksissa havaittu olevan selkeitä yhteyksiä terveyteen ja hyvinvointiin. Kulttuuriluotsitoiminta on keino hyödyntää kulttuuripalveluja hyvinvoinnin edistämiseksi. Kulttuurin hyvinvointivaikutuksia on viime aikoina alettu huomioida esimerkiksi sairaanhoitopiirien julkaisemissa kulttuurihyvinvointisuunnitelmissa, koska kulttuurin harrastaminen nähdään ongelmaa ennaltaehkäisevänä toimintana. Kulttuurihyvinvointityössä vapaaehtoiset ovat yksi linkki kuntalaisten ja kulttuuripalvelujen välillä. Esimerkiksi muistelusalakujen vieminen ikäihmisten palveluyksiköihin tai kulttuurikohteiden esittely uusille kävijöille tuovat palveluita lähemmäs kuntalaisia. Julkiset kulttuuripalvelut on tuotettu verovaroin edistämään kuntalaisten hyvinvointia, mutta niiden

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

käyttö voi olla polarisoitunutta. Kulttuurin sosiaalista ja taloudellista saavutettavuutta edistävä toiminta voi vähentää yhteiskuntaryhmien sosiaalista eriytymistä.

Luotsitoiminnan osallisuusvaikutukset voidaan jakaa kahteen: vaikutuksiin vapaaehtoisten eli luotsien keskuudessa ja vaikutuksiin palveluja käyttävien eli luotsattavien keskuudessa.

Vapaaehtoisten osallisuus

Luotsitoiminnan vapaaehtoisille tuottamat osallisuusvaikutukset ovat kaikkein helpoimmin todennettavia. Luotseille tehdyn kyselyn mukaan keskeisimmät osallistumisesta koetut vaikutukset koskevat henkisen hyvinvoinnin edistämistä: se on antanut mahdollisuuden saada mielekästä tekemistä ja käyttää osaamistaan, laajentaa elämän piiriä ja tarjonnut sosiaalisia kontakteja tai yhteisöllisyyttä. Erityisesti henkilöille, joiden arkea päivittäinen työssäkäynti ei rytmitä – kuten työttömille ja eläkkeellä oleville – kulttuuriluotsitoiminta näyttää mahdollistavan merkityksellistä tekemistä.

Kulttuuriluotsitoiminta lisää vapaaehtoisten osallisuutta yksilötasolla eli omassa elämässä. Se tarjoaa mahdollisuuksia päästä seuraamaan kulttuuripalvelujen toimintaa läheltä, saada ilmaisia tai halvempia lippuja tapahtumiin, osallistua koulutuksiin, retkiin ja muihin tilaisuuksiin. Toimintaan osallistuminen tarjoaa merkityksellisiä sosiaalisia kontakteja. Osallistuminen edistää myös vapaaehtoisten omaa kulttuurin käyttöä. Mahdollisuudet saada kulttuurielämyksiä ja koulutusta ovat tärkeitä osallistumisen syitä vapaaehtoisille.

Osallistuminen kulttuuriluotsitoimintaan edistää yksilön hyvinvointia laajempia osallisuuden kokemuksia. Tärkeintä luotseille on mahdollisuus auttaa tukea tarvitsevia. Auttamisen voi nähdä lisäävän merkityksellisyyden kokemusta, ja paras palkinto osallistumisesta voi olla toiminnan muille tuottaman hyvän mielen havaitseminen. Toimintaan osallistumisella on selkeästi myös aatteellisia motiiveja, kuten kulttuurin edistäminen. Esimerkiksi tiedon levittäminen, näyttelyiden tai kaikille avointen kulttuurikävelyiden järjestäminen antaa vapaaehtoisille mahdollisuuden tuottaa oman kontribuutionsa yhteiskunnassa yleisesti arvostettujen asioiden tuottamiseen. Toisin sanoen osallistuminen antaa vapaaehtoisille mahdollisuuksia ottaa aktiivisen toimijan tai auttajan rooleja asiakkaan tai avun saajan roolien sijaan.

Luotsitoiminta avaa vapaaehtoisille mahdollisuuksia osallistua vaikuttamistyöhön, kuten toiminnan kehittämiseen ja ideoimiseen. Useimmilla paikkakunnilla vapaaehtoiset osallistuvat tilaisuuksiin, joissa toimintaa kehitetään tai ohjataan. Esimerkiksi Jyväskylässä toimii luotsitoiminnan kehittämisryhmä, jossa vapaaehtoiset ovat edustettuina. Turussa ja Lappeenrannassa koordinaatio on suurelta osin vapaaehtoisten vastuulla. Lisäksi luotseja osallistuu myös kulttuuripalvelujen kehittämiseen, esimerkiksi museoiden asiakasraateihin.

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Luotsit ovat joillakin paikkakunnilla osallistuneet kollektiivisesti myös kulttuuripoliittiseen keskusteluun ja esittäneet kulttuuripalveluja puolustavia vetoamuksia kuntien viranhaltijoille.

Toiminta on periaatteessa avointa kaikille. Luotsikoulutuksiin voi osallistua tavallisen ihmisen taidoin, eikä se vaadi erityysoasaamista, asiantuntemusta tai suuria taloudellisia resursseja. Käytännössä osallistumista rajoittaa luotsikoulutusten ja paikkojen rajallinen määrä, joten halukkaiden kesken voidaan joutua tekemään valintaa. Myös jotkin fyysistä tai psyykkistä toimintakykyä rajoittavat sairaudet voivat vaikuttaa mahdollisuuksiin toimia vapaaehtoisena, vaikka osallistumisen saavutettavuuteen kiinnitetäänkin jatkuvasti huomiota. Kulttuuriluotsilta edellytetään useimmiten tietoteknisiä perustaitoja. Kulttuuriluotsi voi kuitenkin määrittää osallistumistaan omien voimavarojen ja kiinnostuksen kohteidensa mukaan. Yksilöllisiä tapoja osallistua voidaan etsiä. Kulttuuriluotsit eivät korvaa palkkatyötä.

Luotsattavien osallisuus

Luotsattavien mahdollisuudet osallisuuden kokemiseen ovat selvästi vapaaehtoisten mahdollisuuksia kapeampia. Heidän osallistumisensa toimintaan rajoittuu pääsääntöisesti luotsauskeikkoihin. Tutkimusten perusteella luotsattavat näyttävät kokevan toiminnan positiivisesti. Luotsin seura lisää erityisesti kulttuurikäynnin antoisuutta. Sillä, että luotsi on sisältöjä tunteva vertainen, on myös arvoa luotsattavien kannalta. Vuorovaikutus kulttuuriluotsauksella on erilaista kuin opastetulla ammattilaisen vetämällä museokierroksella.

Luotsauksien on todettu lisäävän kulttuuriin osallistumista sosiaalisia ja taloudellisia kynnyksiä madaltamalla. Luotsitoiminta kasvattaa kulttuurista pääomaa ”avaamalla silmiä” erilaisten kulttuurin muotojen suhteen. Toiminta edistää hyvinvointia lisääntyneen kulttuurin kuluttamisen ja sen mahdollistaman arjen ongelmista irtautumisen avulla. Erityisesti mielenterveysongelmista toipuvien parissa luotsauksen tuottamat hyvinvoinnin kokemukset näyttävät olevan voimakkaita – jopa fyysisiä hyvinvoinnin vaikutuksia on koettu. Kokemus osallistumisesta ”kuten kuka tahansa muukin kansalainen” voi olla tärkeä. Sosiaaliset kontaktit tai yhteisöllisyys ovat voineet lisääntyä. Mahdollisuus kokea elämyksiä, joita itse on aikaisemmin pitänyt elitistisinä, voi johtaa eri yhteiskuntaryhmiä edustavien ihmisten kohtaamisiin ja ennakkoluulojen hälvenemiseen. Tämä lisää osallisuuden tunnetta. Tosin kaikki luotsattavat eivät koe toimintaa samalla tavoin. Erityisiä hyvinvointihyötyjä näyttävät kokevan esimerkiksi kriminaalitaustaiset ja päihde- ja mielenterveyskuntoutujat. Muille luotsauksessa voi olla suuremmin kyse kulttuurielämyksistä.

Luotsitoiminnassa on kiinnitetty huomiota osallisuutta edistäviin toimintatapoihin myös luotsattavien osalta. Toiminnasta hyötyvät erilaisissa tilanteissa olevat ihmiset eri tavoin ja toiminta on yleensä avointa kaikille. Tällöin se ei leimaa luotsattavaa. Luotsattava voi valita

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

kohteen oman kiinnostuksensa pohjalta. Luotseja myös koulutetaan toimimaan erityisryhmiin kuuluvien henkilöiden kanssa, mikä lisää toiminnan saavutettavuutta. Mitä vaativampaa tukea luotsattava tarvitsee, sitä haastavampaa on löytää sopivaa luotsia.

Luotsattavilla on vähän mahdollisuuksia vaikuttaa toiminnan sisältöihin, eikä pysyviä käytäntöjä asiakastytyväisyyden selvittämiseen ole vielä kehitetty. Luotsit välittävät huomioimiaan asiakkaiden tarpeita, toiveita ja palautteita kulttuurikohteisiin ja toiminnan koordinaattoreille. Luotsattavien osalta osallisuuden edistäminen rajoittuu pääasiassa yksilölliseen osa-alueeseen, osallisuuteen omassa elämässä.

Osallisuuden toteutuminen mallissa

Kulttuuriluotsitoiminta on yhteiskunnallista vaikuttamista, jonka pyrkimyksenä on osallisuuden edistäminen tuottamalla hyvinvointia ja mahdollistamalla tasa-arvoista kulttuuri-osallistumista. Luotsien kohdalla osallisuus toteutuu erinomaisen kattavasti. Toimintamallin keskeisin lisäarvo on vapaaehtoisten osallisuuden edistämässä. Kehitettävää on siinä, kuinka erityistä tukea tarvitsevat voisivat päästä toimintaan mukaan esimerkiksi tuetun vapaaehtoistoiminnan avulla. Toiminta on myös melko sukupuolittunutta. Yli 90 % vapaaehtoisista on naisia.

Luotsattavien osalta toiminnan osallisuuden toteutuminen rajoittuu pääasiassa osallisuuteen omassa elämässä ja mahdollisuuksiin edistää omaa hyvinvointia kulttuuripalvelujen käytön kautta. Heidän mahdollisuuksiaan vaikuttaa toimintaan olisi kehitettävä esimerkiksi yhteiskehittämisen, palvelumuotoilun tai erilaisten palautemekanismien avulla. Ne voisivat lisätä toiminnan tunnettuutta ja löytää ratkaisuja myös luotsitoiminnan pitkäaikaiseen ongelmaan, luotsauskeikkojen vähäisyyteen vapaaehtoisten määrään verrattuna.

Kulttuuriluotsitoiminta lupaavana käytäntönä

Kulttuuriluotsitoiminnalle on tarvetta. Tarve näkyy yhtäältä siinä, että vapaaehtoistoimijoiksi on paljon tulijoita, ja toiminnassa mukana olevat luotsit haluaisivat tehdä luotsauksia enemmän kuin on nykyään tarjolla. Kunnat ja sairaanhoitopiirit ovat alkaneet kiinnittää laajempaa huomiota kulttuurihyvinvoinnin edistämiseen. Toimintamalli on otettu käyttöön monella paikkakunnalla. Kulttuuriluotsitoimintaa on sovellettu jo yli kymmenen vuotta.

Toiminta on siirrettävissä kaikkialle, missä on kulttuuripalveluja tai -kohteita. Toiminnan käynnistämiseen on saatavilla myös tukea. Lisäksi toimintamallia voi soveltaa muihin sisältöihin, kuten liikuntaan tai ympäristöteemoihin. Luotsitoiminnan koordinointi sopii luontevasti kunnan järjestettäväksi varsinkin, jos tavoitteena on edistää kuntalaisten osallisuutta sen tarjoamiin palveluihin. Toimintaa voi järjestää myös kolmannen sektorin

thl

Diak

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

Euroopan unioni
Euroopan sosiaalirahasto

toimija, tai vastuu koordinoinnista voidaan jakaa eri toimijoiden kesken. Toiminnan voi käynnistää pienilläkin resursseilla. Koordinointi voi toiminnan laajuudesta riippuen olla osa yhden työntekijän työnkuva. Lisäksi tarvitaan varoja koulutusten järjestämiseen, markkinointiin, tarvikkeisiin, tarjoiluihin ja vapaaehtoisten muistamiseen. Rahoitus voi olla esimerkiksi hanke- tai budjettirahoitusta tai toiminta voidaan järjestää kolmannen sektorin tuottamana ostopalveluna.

Eriyisen innovatiivista kulttuuriluotsitoiminnassa ovat vapaaehtoisuuden ja vertaisuuden soveltaminen kulttuurihyvinvointiin, tasavertaisuuden edistämiseen kulttuuripalvelujen käytössä sekä kulttuurisektorin ja sosiaali- ja terveyssektorin yhteistyöhön. Toiminnassa on seuraavia haasteita: Toiminnan koordinoinnin resurssit ovat usein määräaikaista tai projektiluontoisia, minkä vuoksi toiminnan jatkuvuus on epävarmaa. Tilastointikäytännöt ovat vaihtelevia ja epäluotettavia, jolloin toiminnan vaikutusten todentaminen on vaikeaa. Toiminnassa on käytännöllisiä ongelmia, kuten liikkumisen järjestäminen, jotka rajoittavat vähävaraisten ja liikuntarajoitteisten henkilöiden osallistumista. Myös luotsattavien laajempiin osallistumismahdollisuuksiin tulisi kehittää uusia ratkaisuja.

Lopuksi

Kulttuuriluotsitoiminta on vakiintumassa osaksi kuntien osallisuuden edistämisen toimintatapoja. Siitä on kokemuksia yli kymmenen vuoden ajalta. Kehitettävää vielä on, mutta tulokset ovat hyviä. Toiminta edellyttää sitoutumista ja yhteistyötä erityisesti kulttuuri- ja sote-palvelujen kesken. Tarvitaan myös yhteistyötä kolmannen, yksityisen ja julkisen sektorin välillä. Yhteistyöasetelma on parhaimmillaan silloin, kun kaikki osallistuvat tahot – toiminnan järjestäjät, luotsauskohteina olevat kulttuurilaitokset ja toiminnasta hyötyvät sosiaalialan organisaatiot – näkevät vapaaehtoiset yhteisenä voimavaranaan. Ammattimaista tukea ja tunnustusta tarvitaan, jotta tärkein resurssi, eli vapaaehtoisten into toimia, voi jalostua vaikutuksiksi.

Kestävää kasvua ja työtä -ohjelma

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

